

Polaska, Joanna

Konserwacja rzeźby św. Jana Nepomucena z kapliczki przydrożnej w Mierzynówce

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 17, 2011, s. [98], 99-[110]

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

1. Figura św. Jana Nepomucena
w kapliczce przydrożnej w Mierzynówce,
w trakcie przygotowań do konserwacji.

Fot. Monika Niecko.

Statue of St. John Nepomuk in a roadside shrine
in Mierzynówka, prepared for conservation.

Photo: Monika Niecko.

JOANNA POLASKA
Warszawa

Konserwacja rzeźby św. Jana Nepomucena z kapliczki przydrożnej w Mierzynówce

Wizerunki św. Jana Nepomucena pojawiły się w Polsce na przełomie XVII i XVIII w., i można je spotkać w różnych miejscach. Św. Jan Nepomucen uważany jest za patrona tajemnicy spowiedzi, ale również życia rodzinnego. Według tradycji ludowej jest świętym, który chroni zasiewy i pola przed powodzią i suszą. Dlatego jego wizerunki są często ustawiane przy mostach oraz na polach, na rozstajach dróg, a także na placach kościelnych i publicznych¹.

Rzeźba św. Jana Nepomucena przed konserwacją znajdowała się w murowanej kapliczce przydrożnej z końca XVIII w., usytuowanej na polu przy drodze w miejscowości Mierzynówka², prowadzącej z Grodziska do Czarnej Średniej.

Od strony drogi kapliczka ma prostokątną wnękę, zamkniętą od dołu metalową balustradą. Rzeźba usytuowana była frontalnie i narażona bezpośrednio na działanie zmiennych warunków atmosferycznych w ciągu roku. Miało to negatywny wpływ na stan zachowania polichromii oraz drewna, z którego wykonana jest figura. Rzeźba o wysokości 157 cm została wmurowana poniżej kolan na wysokości ok. 25 cm od podstawy. Nie posiadała dolnej części sutanny, stóp w butach oraz cokołu.

W przeszłości była odnawiana niezgodnie ze sztuką konserwatorską. Cała powierzchnia figury została przemalowana grubą warstwą farby olejnej, zaś komża i czarna sutanna jedną warstwą farby, a twarz dwiema. Warstwy przemalowania na twarzy były tak grube i błyszczące, że zniekształciły formę rzeźbiarską, zmieniając rysy i wyraz twarzy świętego. Kolor karnacji był bardzo intensywnie cielisty, usta pomalowano w mocno czerwonym kolorze, a brwi i brodę na czarno. Prawa dłoń wykonana współcześnie, została przymocowana prowizorycznie gwoździami. Wyrzeźbiona dość prymitywnie, z namalowanymi czerwonymi paznokciami, nie pasowała w swej formie do całej postaci. Brakowało również lewej dłoni wraz z fragmentem rękawa białej komży, a św. Jan Nepomucen pozbawiony był swoich atrybutów.

Drewno rzeźby, zwłaszcza w dolnej partii, mocno zniszczone, w niektórych miejscach osypywało się i było bardzo miękkie. Najlepiej zachowana została tylna część figury. Ogromne zniszczenia dolnej części prawdopodobnie spowodowały, że figura nie nadawała się do postawienia i dlatego wmurowano ją w posadzkę. Nie wiadomo, kiedy tego dokonano.

←
2. Figura św. Jana Nepomucena.
Stan przed konserwacją.
Fot. M. Niecko.

Statue of St. John Nepomuk.
State prior to conservation.
Photo: M. Niecko.

→
3. Bok figury św. Jana
Nepomucena. Stan
przed konserwacją.
Fot. M. Niecko.
**Side of the figure
of St. John Nepomuk.**
State prior to conservation.
Photo: M. Niecko.

4. Głowa św. Jana Nepomucena.
Stan przed konserwacją.
Fot. M. Niecko.
Head of St. John Nepomuk.
State prior to conservation.
Photo: M. Niecko.

Rzeźba św. Jana Nepomucena została poddana pełnej konserwacji w 2010 r., zgodnie z programem prac konserwatorskich, opracowanym przez autorkę artykułu.

Po demontażu z kapliczki w Mierzynówce przetransportowano i umieszczono ją w komorze dyfuzyjnej, znajdującej się na terenie Muzeum Pałacu w Wilanowie. Poddano ją procesowi dezynfekcji³.

Po przywiezieniu rzeźby do pracowni wykonano odkrywki na obecność polichromii oryginalnej. Nie było to proste, zwłaszcza że komża, mantolet i sutanna były przemalowane po formie w tych samych kolorach o różnych odcieniach, miejscami w jednej lub w dwóch warstwach. Dolna partia komży była tak grubo przemalowana, że wyrzeźbiony ornament był słabo widoczny. Najbardziej czytelna po

5. Dolna partia rzeźby. Stan przed konserwacją. Fot. J. Polaska.

Lower part of the statue.
State prior to conservation.

Photo: J. Polaska.

6. Twarz św. Jana Nepomucena. Stan w trakcie usuwania przemalowań. Fot. M. Niecko.

Face of St. John Nepomuk. State in the course of the removal of the repainting. Photo: M. Niecko.

7. Górna partia rzeźby po usunięciu przemalowań i po wykonaniu flekowań. Fot. J. Polaska.

Upper part of the statue after the removal of the repainting and the completion of the piecing-in.

Photo: J. Polaska.

8. Fragment górnej partii po uzupełnieniu ubytków mantoletu.

Fot. J. Polaska.

Fragment of the upper part after supplementing the gaps in the mantelletta. Photo: J. Polaska.

wykonaniu odkrywek była karnacja. Na niej zidentyfikowano dwie warstwy przemalowań, warstwa oryginalna była czytelna. Z twarzy świętego usunięto przemalowania głównie mechanicznie za pomocą skalpela, przemysując w trakcie pracy wielokrotnie terpentyną balsamiczną. Zabrudzenia polichromii usunięto mydłem konserwatorskim Conrad 2000.

Natomiast dużą trudność sprawiało usunięcie nawarstwień farb z szat świętego. Były one mocno zespolone z warstwą oryginału i miały różną grubość w zależności od miejsca. Po wykonaniu wielu prób najlepsze rezultaty uzyskano usuwając je chemicznie i mechanicznie, a zmiękczone fragmenty doczyszczano mechanicznie skalpelem. Był to zabieg skomplikowany, gdyż niektóre miejsca przemalowań trudno było dokładnie rozwarstwić. Można było jedynie ścieńczyć ich grubą warstwę. Odsłonięte i ścienione partie polichromii oczyszczono Conradem 2000.

Po usunięciu nawarstwień farb z mantoletu okazało się, że w jego przedniej części znajdowały się liczne grube i rozległe kity, położone bezpośrednio na zniszczonym drewnie. Zakrywały one zachowaną w niewielkiej ilości formę rzeźbiarską oryginału. Po ich mechanicznym usunięciu ukazał się obraz prawie całkowitych zniszczeń przedniej części mantoletu. Odsłonięte bardzo zniszczone partie drewna rzeźby zaimpregnowano przy użyciu Paraloidu B-72 w toluenie. Najgłębsze ubytki

9. Fragment mantoletu z przodu figury po opracowaniu w kicie brakujących fragmentów snycerki.

Fot. J. Polaska.

Fragment of the mantelletta on the front of the figure after supplementing missing fragments of the carving with putty.

Photo: J. Polaska.

10. Rzeźba św. Jana Nepomucena po uzupełnieniu brakującej dolnej partii figury.

Fot. J. Polaska.

Statue of St. John Nepomuk after supplementing the missing lower part of the figure.

Photo: J. Polaska.

drewna uzupełniono kitem drzewnym z klejem wodoodpornym Pattex firmy Henkel. Następnie położono warstwę wyrównującą z kitu do drewna Syntilor firmy Blanchon Polska. Po lekkim wyrównaniu jego powierzchni papierem ściernym (180, 320) wykonano rekonstrukcję brakującej formy rzeźbiarskiej przodu mantoletu, opracowując ją w nałożonym kicie drzewnianym. Do tego celu użyto dłutek do drewna oraz urządzenia elektrycznego Skills po dobraniu odpowiednich końcówek.

Zdecydowano pozostawić najbardziej zniszczony dolny fragment figury, wzmacniając strukturę zniszczonego drewna preparatem poliuretanowym PU-Holzverfestigung firmy niemieckiej Remmers⁴. Do tak wzmocnionego drewna przygotowano obudowę z drewna lipowego, którą doklejono, a następnie wyrzeźbiono brakujący fragment sutanny, stopy w butach i cokół⁵.

Zdemontowano współcześnie wykonaną prawą dłoń. Analizując całą postać świętego, biorąc pod uwagę układ szat na ramionach i przedramionach, wykonano z gliny model brakującej prawej dłoni i lewej z fragmentem komży. Prawa dłoń została tak zaprojektowana, aby mogła podtrzymywać krucyfiks, który jest jednym z atrybutów Jana Nepomucena i prawdopodobnie był oryginalnie zamontowany właśnie w tym miejscu. Z drewna wykonano model krzyża tak, aby pasował wielkością do całej figury. Dłonie i fragment rękawa komży zostały wyrzeźbione w drewnie lipowym⁶.

Zakupiono nowy krucyfiks wykonany z żywicy, w którym forma figurki Chrystusa i wielkość krzyża pasowały do rzeźby Jana Nepomucena. Karnacja ciała Chrystusa tej figurki została dostosowana kolorystycznie do polichromii na figurze Jana Nepomucena.

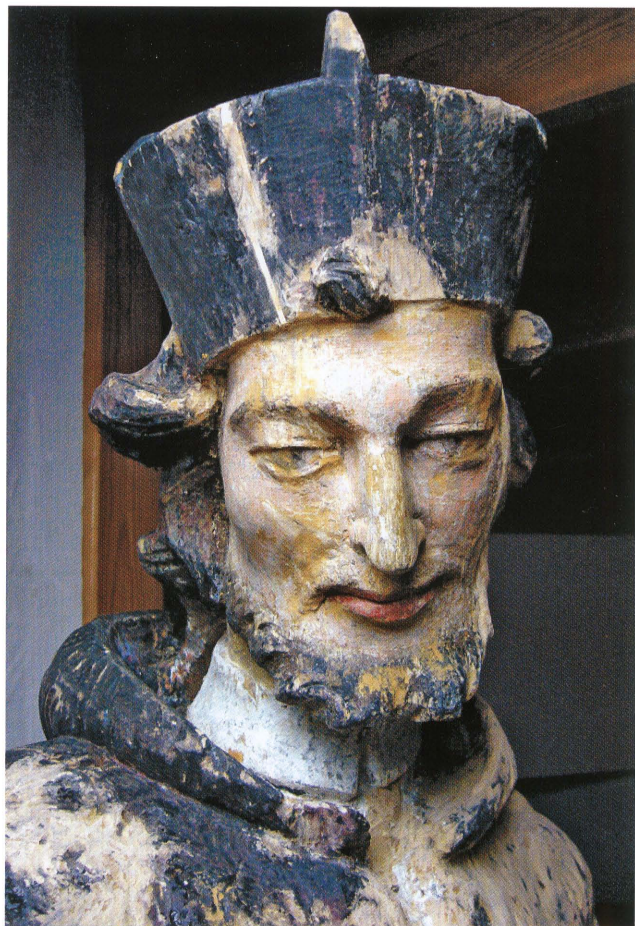
Po usunięciu wszystkich nawarstwień z powierzchni rzeźby ukazały się liczne szpary o różnej wielkości i głębokości. Miejsca te zostały uzupełnione flekami z drewna lipowego, które wklejono przy użyciu kleju wodoodpornego Pattex firmy Henkel.

Wszystkie nowo wykonane elementy rzeźby zamontowano.

Następnie przystąpiono do zakładania kitów w miejscach ubytków gruntu i drewna (kit do drewna Syntilor firmy Blanchon Polska). Nowe fragmenty figury zaizolowano 10% roztworem Paraloidem B-72 w toluenie, a następnie zagruntowano gruntem do drewna „Dekoral” prod. Deco Polska⁷. Po opracowaniu kitów i nowego gruntu wyszlifowano papierem ściernym całą powierzchnię figury, zaizolowano cienką warstwą 5% roztworu Paraloidu B-72 w toluenie.

Kolejny etap prac to retusz naśladowczy i scalenie kolorystyczne dorzeźbionych fragmentów postaci Jana Nepomucena. Punktowanie karnacji wykonano farbami olejno-żywicznymi produkcji holenderskiej Talens. Pozostałe elementy scalono kolorystycznie farbami Everal do drewna firmy Tikkurila z dodatkiem suchych pigmentów firmy Lefranc. Po wyschnięciu retuszy zamontowano krucyfiks. Cała powierzchnia polichromii została zabezpieczona werniksem satynowym firmy Winsor & Newton.

Przed przystąpieniem do prac konserwatorskich brano pod uwagę ponowne wstawienie rzeźby do kapliczki w Mierzynówce, dlatego istotny był wybór materiałów technologicznych. Wybierano te, które są odporne na wszelkie działania atmosferyczne i spełniają parametry do stosowania ich na zewnątrz⁸.

Rzeźba została wykonana z drewna lipowego. W trakcie prowadzonych prac konserwatorskich nie można było jednoznacznie stwierdzić, czy polichromia została wykonana bezpośrednio na drewnie czy na gruncie. W niektórych fragmentach można było zaobserwować cienką warstwę białego gruntu, w in-

11. Głowa św. Jana Nepomucena po uzupełnieniu ubytków drewna i gruntu.

Fot. J. Polaska.

Head of St. John Nepomuk after supplementing gaps in the wood and ground.

Photo: J. Polaska.

12-13. Wyrzeźbione brakujące dłonie świętego. Fot. Joanna Polaska.

Carved missing hands of the saint.

Photo: J. Polaska.

nych polichromia była wykonana bezpośrednio na drewnie.

W wykonanej analizie mikrochemicznej warstw malarskich z rzeźby zidentyfikowano ultramarynę, biel cynkową, kredę, czerni roślinną, węglan wapnia. Analiza próbki pobranej z karnacji wykazała obecność bieli cynkowej, węglanu wapnia, czerwieni żelazowej, czerni roślinnej i cynobru⁹. Wyniki badań mikrochemicznych wskazują, że polichromia powstała w XIX w. Z datujących pigmentów wykryto biel cynkową¹⁰. Nie ma pewności, czy jest to oryginalna polichromia. Można tak przypuszczać, ponieważ grunt nie znajduje się na całej powierzchni rzeźby. Jednak forma rzeźby i układ szat wskazują na barokowy charakter i na powstanie jej w 2. poł. XVIII w.¹¹

Figura św. Jana Nepomucena jest rzeźbą pełnoplastyczną. Święty przedstawiony jest w ruchu, lewa noga wysunięta do przodu, szaty wirują. Włosy długie, zaczesane do tyłu, twarz szczupła z krótką czarną brodą, na głowie biret. Głowa lekko pochylona w prawą stronę, a wzrok skierowany na krucyfik. Święty ubrany w czarną sutannę, białą komżę i czarny mantolet z futra. Na nogach brązowe buty. Figura ustawiona na brązowym kwadratowym cokole.

Prace konserwatorskie¹² pozwoliły na odkrycie znakomitych walorów artystycznych rzeźby, świadczących o dobrym warsztacie nieznanego artysty. Figura zasługuje na podziw pod względem formy i znajomości anatomii oraz proporcji. Na szczególną uwagę zasługuje twarz św. Jana Nepomucena, z której można odczytać siłę jego charakteru.

14. Bok rzeźby po zagruntowaniu uzupełnionej brakującej dolnej partii figury. Fot. J. Polaska.

Side of the figure after grounding the supplemented missing lower part of the figure.

Photo: J. Polaska.

Po zakończeniu prac konserwatorskich ukazała się cała forma rzeźby, która wskazuje, że w zamierzeniu autora nie była przeznaczona do kapliczki. Postać św. Jana Nepomucena przedstawiona jest w ruchu jako rzeźba pełna do eksponowania ze wszystkich stron. Po uzupełnieniu zniszczonej dolnej partii, zgodnie z proporcjami postaci, zmieniła się wysokość figury. Umieszczenie jej po konserwacji w kapliczce w Mierzynówce nie było możliwe, ponieważ niewidoczna byłaby twarz świętego.

Ze względu na wysokie walory artystyczne rzeźby i zapewnienie jej właściwej ochrony i ekspozycji, Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Białymstoku zalecił przeniesienie rzeźby św. Jana Nepomucena do kościoła w Grodzisku. Natomiast do przydrożnej kapliczki w Mierzynówce zostanie wykonana kopia o rozmiarach pasujących do jej wnętrza¹³. Po wielu dyskusjach decyzja spotkała się ze zrozumieniem wszystkich zainteresowanych stron.

15. Odwrocie rzeźby po zagruntowaniu uzupełnionej brakującej dolnej partii figury.

Fot. J. Polaska.

Reverse of the statue after grounding the supplemented missing lower part of the figure. *Photo: J. Polaska.*

16-18. Rzeźba św. Jana Nepomucena po konserwacji. *Fot. J. Polaska.*

Statue of St. John Nepomuk.

State after conservation.

Photo: J. Polaska.

19. Rzeźba św. Jana Nepomucena po konserwacji.
Fot. J. Polaska.
Statue of St. John Nepomuk. State after conservation.
Photo: J. Polaska.

Nie jest znane pochodzenie rzeźby św. Jana Nepomucena. Najstarsi mieszkańcy gminy Grodzisk, do której należy wieś Mierzynówka¹⁴, pamiętają figurę, ale nie wiedzą, kiedy znalazła się w kapliczce. Ustalenie pochodzenia rzeźby wymaga dalszych poszukiwań.

PRZYPISY

¹ Rzeźba św. Jana Nepomucena z kapliczki przydrożnej w Mierzynówce pod względem ogólnej formy i treści przekazu nie odbiega od większości rzeźb przedstawiających tego świętego.

Jan Nepomucen urodził się ok. 1348 r. i był synem sędziego ze wsi Nepomuk w Czechach, oddalonej o ok. 100 km od Pragi. Prawo kanoniczne studiował w Pradze i Padwie. Świecenia kapłańskie przyjął ok. 1380 r. W roku 1389 mianowany został wikariuszem generalnym arcybiskupa praskiego Jana z Jenstjena. Spór pomiędzy ówczesnym królem Czech Wacławem IV a arcybiskupem spowodował, że Jan Nepomucen popadł w niełaskę władcy i został uwięziony wraz ze swoim arcybiskupem. Arcybiskupowi udało się uciec. Nieugięta w swych poglądach postawa Jana Nepomucena spowodowała, że poddano go torturom. Następnie związano i zrzuceno z Mostu Karola w Pradze do rzeki Wełtawy. Plaskorzeźba przedstawiająca scenę zrzucenia z mostu znajduje się na ołtarzu Jana Nepomucena w kościele św. Mikołaja w Bochni. Zwłoki świętego zostały złożone w katedrze na Hradczanach w Pradze.

Według innej wersji Jan Nepomucen po odmówieniu królowi czeskiemu Wacławowi IV ujawnienia tajemnicy spowiedzi królowej Zofii, został poddany torturom i wrzucony do Wełtawy. Po męczeńskiej śmierci świętego jego popularność rozpowszechniła się. Na początku kult Jana Nepomucena zaczął się szerzyć na terenie Czech. Później objął również kraje sąsiednie.

Podczas panowania papieża Benedykta XIII przeprowadzono proces beatyfikacyjny i Jan Nepomucen w 1729 r. został kanonizowany.

Pierwszą figurą Jana Nepomucena jest pomnik z 1683 r., usytuowany na Moście Karola w Pradze. Autorem drewnianego modelu rzeźby jest Jan Brokoff. Kolejne przedstawienia opierały się na pomniku praskim, który ustalił kanon dla ikonografii przedstawienia. Postać świętego rzeźbiona jest w sutannie i rokokie. Ramiona okrywa mantolet obszyty gronostajem, a na głowie biret. Jego atrybutami jest krucyfiks i gałązka palmowa (męczeńska). W niektórych przedstawieniach wokół głowy świętego znajduje się aureola z gwiazd, która podobno ukazała się w miejscu wrzucenia go do rzeki. Czasami mogą pojawić się inne atrybuty związane z tajemnicą spowiedzi. Są to: zamknięta kłódka, zamknięta księga, palec na ustach lub książka.

² Miejscowość Mierzynówka położona jest w gminie Grodzisk. Znajduje się w odległości ok. 15 km na zachód od drogi krajowej nr 19, prowadzącej do Białegostoku.

³ Dezynfekcję przeprowadził mgr Paweł Tiunin. Parametry techniczne procesu dezynfekcji zamieszczone zostały w dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich.

⁴ Informacje o preparacie zawarte są w Instrukcji Technicznej, numer artykułu 2379 firmy Remmers Polska sp. z o.o.

⁵ Dolna partia sutanny, buty i podstawa została opracowana pod kierunkiem mgr. Pawła Tiunina.

⁶ Autorem dłoni i fragmentu rękawa komży jest artysta rzeźbiarz Przemysław Burzyński.

⁷ Współpraca przy konserwacji rzeźby – mgr Monika Niecko.

⁸ J. Polaska, *Rzeźba „Św. Jan Nepomucen” z kapliczki przydrożnej w Mierzynówce. Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich*, Warszawa 2010.

⁹ Analiza mikrochemiczna została wykonana przez mgr Katarzynę Królikowską-Pataraję w Zakładzie Badań Specjalistycznych i Technik Dokumentacyjnych Wydziału Konserwacji i Restauracji ASP w Warszawie.

¹⁰ Biel cynkowa, jako pigment, była wynaleziona w 1782 r., ale do sprzedaży została wprowadzona w 1834 r. Zob. Piotr Rudniewski, *Pigmenty i ich identyfikacja*, Skrypty Dydaktyczne, Skrypt nr 13, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 1994.

¹¹ *Siemiatyżce, Drohiczyń i okolice*, w: „Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, pod red. M. Kałamańskiej-Saeed, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1996, s. 38, fig. 441.

¹² Prace konserwatorskie zostały w całości sfinansowane przez Urząd Gminy w Grodzisku.

¹³ Ks. Henryk Kosz, proboszcz Parafii Rzymskokatolickiej pw. Narodzenia NMP w Grodzisku, podjął się zamówienia i realizacji kopii rzeźby św. Jana Nepomucena, która zostanie umieszczona w przydrożnej kapliczce w Mierzynówce.

¹⁴ Informacje pochodzą od ks. Henryka Kosza, proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej pw. Narodzenia NMP w Grodzisku.

CONSERVATION OF A STATUE OF ST. JOHN NEPOMUK FROM A ROADSIDE SHRINE IN MIERZYNÓWKA

Likenesses of St. John Nepomuk appeared in Poland in the seventeenth and eighteenth centuries. Prior to conservation, the statue of this saint in Mierzynówka was situated in a roadside shrine from the end of the eighteenth century, standing in a field. Weather conditions considerably harmed the statue, which in the past was restored in a way at odds with the art of conservation: the whole was incorrectly repainted, features assorted gaps, and the wood has been seriously damaged.

Conservation entailed disinfection in a diffusion chamber and then the establishment of the presence of the original polychrome. Repainting was removed by applying chemical and mechanical methods, and the disclosed parts of the polychrome were cleaned with Conrad 2000. The severely damaged wooden parts were impregnated with Paraloid B-72 in toluene, while the deepest gaps were supplemented with wooden putty (Pattex by Henkel). The gaps were reconstructed and supplemented, and missing parts of the grounding were covered with putty (Syntilor produced by Blanchon Polska). Next, the conservators carried out retouching and unified the colours by using oil-resin paints produced by Talens and Everal paints for wood produced by Tikurilla with an addition of dry pigments by Lefranc. The surface of the polychrome was protected with satin varnish by Winsor&Newton.

In the course of the examination it was discovered that the sculpture, executed in larch, comes probably from the second half of the eighteenth century. It was to be displayed from all sides, and thus probably not intended for a shrine. Owing to the statue's high artistic value, the Voivodeship Conservator of Historical Monuments of Podlasie recommended that it be transferred to the church in Grodzisk, while the roadside shrine in Mierzynówka will feature a copy.